

Ivo Goldstein

ISSN 0353-295X
RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest
Vol. 38, Zagreb 2006.

UDK 94(497.5: 497.6)„1941/1945“: 323.1

Izvorni znanstveni rad

Ustaška ideologija o Hrvatima muslimanske vjere i odgovor u časopisu *Handžar*

Autor analizira kako je ustaška ideologija tumačila položaj Bosne i Hercegovine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i kako je pokušala integrirati bosanskohercegovačke muslimane u hrvatski nacionalni korpus. Opće je mjesto svih tumačenja ustaške ideologije bilo da su oni „cvijet hrvatskoga naroda“. Bio je to jedan od faktora koji je na ideološko-političkoj razini trebao spajati Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Praksa je ubrzo pokazala da ta ideološka konstrukcija ne donosi željene rezultate: ustaška ideologija i u nju integrirana povijesna memorija nisu uspjevale, a zapravo nisu ni mogle napustiti neke od svojih temeljnih elemenata ponajprije o kršćanstvu odnosno katoličanstvu kao temeljnoj karakteristici hrvatskog nacionalnog bića. To je uključivalo i tezu da je Hrvatska stoljećima „antemurale christianitatis“ – „predziđe kršćanstva“. I zbog ovih razloga mnogi bosanskohercegovački Muslimani/Bošnjaci nisu pristali uz ustaštvo.

*Hazim Šabanović i Smail Balić nastojali su u tekstovima objavljenima 1942. razraditi postavke ustaške ideologije prema muslimanima, ali su one ostale bez odjeka u javnosti te su bile zaboravljene. Kada je 1943. godine osnovana muslimanska *Handžar* SS-divizija, počeo je izlaziti i *Handžar*, kao glasilo te jedinice. U njemu se, neovisno o ustaškoj ideologiji i sveprisutnoj cenzuri, pod patronatom nacista stvaraju alternativni ideološki obrasci – domovina je Bosna, a identitet se izgrađuje na islamu.*

U ovom ću tekstu pokušati analizirati kako je ustaška ideologija tumačila položaj Bosne i Hercegovine u svojoj državi i kako je pokušala integrirati bosanskohercegovačke muslimane u hrvatski nacionalni korpus. Bio je to jedan od faktora koji je na ideološko-političkoj razini trebao spajati Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Praksa je ubrzo pokazala da ta ideološka konstrukcija ne donosi željene rezultate: prvo, stoga što ona nije bila obrazložena na muslimanima prihvatljiv način; drugo, što je dijelom i posljedica prvoga, stoga što mnogi muslimani nisu pristali uz ustaštvo. Kada je 1943. godine osnovana muslimanska *Handžar* SS-divizija, počeo je izlaziti i *Handžar*, kao glasilo te jedinice. U njemu su se, neovisno o ustaškoj ideologiji i sveprisutnoj cenzuri, mogli stvoriti alternativni ideološki obrasci. Jasno je da su se dobre ili loše ideološke postavke pretakale u praksu i u njoj odražavale na pozitivan ili na negativan način.

Kako je Bosna i Hercegovina bila integrirana u NDH na mnogo je mjesta sjajno prikazao Enver Redžić u knjizi *BiH u Drugom svjetskom ratu* (Redžić 1987). No, taj je problem u njegovu tekstu analiziran iz perspektive bosanskohercegovačke stvarnosti i povijesti. Ja bih tome pristupio iz perspektive ustaškoga pokreta tridesetih i, od travnja 1941. godine, iz perspektive Zagreba odnosno središnje vlasti u NDH.

Ustaški pokret ni u emigraciji ni kada je došao na vlast 1941. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nije objavio cjelovitiji program, odnosno nije imao razrađen tekst koji bi pristašama omogućio da se detaljnije upoznaju s planovima o tome kako se namjeravalo ustrojiti odnose u hrvatskom društvu, u nekoj budućoj hrvatskoj državi (Jareb 2003, 422-423).

No, to ne znači da programa nije bilo – odvjetnik i diplomat, inače vrlo inteligentan svjedok zbivanja Vladimir Židovec drži da kroz Budakove huškačke slogane kao „Bjež’te psine preko Drine!“ i iz izjave Ante Nikšića¹ u svibnju 1941. da ćemo „u našoj revoluciji gaziti do koljena u krvi“ zapravo „govori duh i misao dr. Ante Pavelića te ustaštva kako ga je on zamislio, odgojio i u život uveo ... to je onaj isti duh, koji je progovorio u krvavim djelima“. Židovec misli da je to jedini „unaprijed smišljen i pripremljen plan“ što ga je Pavelić donio sa sobom 1941. godine iz emigracije. „Inače, nije donio nikakvih ideja o državi, o radu u njoj, o ljudima koji bi bili pogodni u pravom konstruktivnom radu. Ukoliko se tu ne ubroje njegovi planovi o autokraciji, makijavelizmu i politici taktiziranja, što je sve također jedna ideja i plan“.²

Međutim, jedan od rijetkih programskih elemenata koje su ustaški ideolozi prilično detaljno razradili bile su koncepcije o opsegu i granicama buduće hrvatske države. Pri tome se pripadnost Bosne i Hercegovine „velikoj Hrvatskoj“ sama po sebi podrazumijevala te između pojedinih ustaških ideologa nije bilo nekih razlika, jer „bilo je nezamislivo da bi ustaška država mogla postojati bez Bosne i Hercegovine“ (Jelić-Butić 1977, 197).

Predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas, budući ministar vanjskih poslova Mladen Lorković, istaknuti svećenik Krunoslav Draganović, Mile Starčević, Martin Lovrenčević, Vilko Rieger, Božidar Murgić i drugi, svi su tvrdili – izravno ili neiz-

¹ Ante Nikšić – tadašnji predsjednik Ustaškog stana Karlovac, kasnije veliki župan Velike župe Pokuplje i ministar unutarnjih poslova (o Nikšiću, u: *Tko je tko u NDH* 1995, 296).

² Hrvatski državni arhiv (HDA), fond MUP SRH, 013.0.56, V. Židovec, *Moje sudjelovanje u političkom životu*, 138. – Odvjetnik po profesiji, Vladimir Židovec (1907-1948) agilni je sudionik i organizator ustaškog pokreta već od kasnijih tridesetih godina, zatim veleposlanik NDH u Bugarskoj i visoki dužnosnik u Ministarstvu vanjskih poslova NDH. Prema mišljenju nekoliko kompetentnih istraživača, njegova citirana politička autobiografija, pisana 1947. u istražnom zatvoru u Zagrebu, vjerojatno je najvrednije svjedočanstvo jednoga od istaknutih sudionika o političkim dilemama i strujanjima unutar ustaškog pokreta 1941-1945. (O Židovcu, u: *Tko je tko u NDH* 1995, 435).

ravno, ali manje-više isto – da je državno „povijesno područje“ uvijek obuhvaćalo Bosnu i Hercegovinu (vidi priloge: *dr. Ante Starčević, o 40. godišnjici smrti* 1936, 3-13; *Lorković* 1939; *Draganović* 1943; *Lukas* 1944a; *Lukas* 1944b).

Dakle, opseg i granice buduće hrvatske države nisu se postavljale kao problem. Pravo je pitanje bilo – i na ideološkoj i na praktično-političkoj razini – kako u hrvatski nacionalni korpus integrirati bosanskohercegovačke muslimane. Tvrđilo se da su oni „cvijet hrvatskoga naroda“, i zapravo je to bilo sve što je potkrepljivalo tu tezu. Radi se o jednoj sumnjivoj tezi zasnovanoj na preslobodno tumačenim povijesnim činjenicama. Učinio je to još Ante Starčević u pedesetim godinama 19. stoljeća – „Muhamedovci Bosne i Hercegovine, s turskom, muhamedanskom pasminom ne imaju ništa; oni su hrvatske pasmine, oni su najstarije i najčistije plemstvo, što ga Europa ima“ (*Starčević* 1943, 430; *Starčević* 1995, 28-36).³

Iz te perspektive valjalo je zaboraviti ili barem pokušati pomiriti povijesne memorije Hrvata i muslimanskog korpusa u BiH. Činili su to još mnogi pravaši i oni hrvatski ideolozi koji su od druge polovine 19. stoljeća nastojali integrirati muslimanski korpus.⁴

U bici kod Siska 1593. godine združeni su hrvatsko-slovenski odredi pod vodstvom Tome Bakača teško porazili osmanlijsku vojsku Hasan-paše Predojevića. Kada se 1893. proslavljala njezina 300. godišnjica, anonimni autor (vjerojatno se radi o tadašnjem uredniku Franu Supilu) u dubrovačkoj *Crvenoj Hrvatskoj* tvrdi kako je „proslava u Sisku ... žalosna svečanost ... one strašne i nesretne bitke, u kojoj se je krvavio i klao brat s bratom ... obojica smo bili u ono nesretno doba tuđe oružje. Vjerska nas je mržnja zaslijepila ... da smo se onda ... znali otresti vjerske mržnje, da smo onda razumjeli i shvatili, kako smo jedan jedinstven narod različite vjere ... sjedinili bi se i svom silom i snagom borili za slobodu – mi bi danas drukčije stajali...“. Autor tvrdi da su se u tom trenutku – 1893. godine – „takove misli rojile svakom Hrvatu, pa je zato sisačko slavlje ostalo pravo rekuć pusto i prazno. Ono je bilo bez života, bez zanosa i narodnog oduševljenja...“ (*Sisačko slavlje, Crvena Hrvatska*, 1. VII. 1893).⁵

Iz mnogih programatskih spisa vidljivo je da kod mnogih tumača ustaške ideologije u tridesetim godinama i ideologa bliskih vlastima, pa i samih predstavnika vlasti NDH iz 1941, postojala iskrena želja da se bosanskohercegovački muslimani integriraju u hrvatsku naciju. No, ta integracija nije mogla biti ni potpuna, a zapravo nije niti mogla posve uspjeti. Naime, očigledno jest da ustaška ideologija i u nju integrirana povijesna memorija nisu uspjevale – a zapravo nisu ni mogle – napustiti neke od svojih temeljnih elemenata. Prvenstveno su pritom važnost

³ O Starčeviću je pisao: *Oštrić* 1972, 201-210. te osobito *Gross* 2000.

⁴ Vidi pojedine tekstove u: *Krv je progovorila* 1942. O tom problemu pisao je *Moačanin* 1999, 53-64.

⁵ Opširnije o obilježavanju sisačke bitke: *Goldstein* 1994, 275-288.

pridavali kršćanstvu, odnosno katoličanstvu. Naime, jedan od temeljnih mitologema bio je da je Hrvatska stoljećima „antemurale christianitatis“ – „predziđe kršćanstva“, dakle, na braniku katoličanstva. Osim toga, nepomirljivost ustaštva prema Srbima i pravoslavlju općenito značilo je da će se odbacivati i bilo kakav utjecaj s Istoka.

O sukobu tih proturječnih elemenata u ustaškoj ideologiji svjedoči i pisanje *Naše grude*, prvoga časopisa u kojem se propagira ustaška ideologija. *Naša gruda* izlazila je u Zagrebu 1933. godine. Baš u tjednima kada počinje izlaziti, u časopisu *Danica* (prije travnja) i katoličkom listu *Nedjelja* povel se žučna debata o valjanosti kršćanstva odnosno islama, prvenstvu Krista nad Muhamedom i obratno (s jedne strane bio je izvjesni Kasim Gujić, a s druge redakcija *Nedjelje*).⁶ *Naša gruda* smatra da je ta polemika „prekrasno sredstvo da se ova polemika proširi i stvori jaz između Hrvata katolika i Hrvata muslimana ... na ovaj se način čini loša usluga i kršćanstvu i islamu, a najmanje hrvatstvu osobito u današnja vremena“ (*Naša gruda* 2/1933).

No, ista ta *Naša gruda*, svega mjesec dana ranije, tvrdi da „hrvatski narod živi na granici Istoka i Zapada“ te da se „već od svoga dolaska na ovaj teritorij opredijelio za zapadnu kulturu i katolicizam, premda je u jednom svom dijelu pao pod utjecaj polumjeseca...“. Pa ipak, „temelji i sklad u hrvatskom narodu proizlaze iz naše kulturne individualnosti i blagotvornog utjecaja katolicizma“ (*Naša gruda* 1/1933).

Predratni književnik i odvjetnik, a u vrijeme NDH i ministar, Mile Budak u svojoj knjizi *Hrvatski narod u borbi za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu* tvrdi kako su „bosanski Muslimani rasno najčišći, najmanje natrunjeni Hrvati“, ali onda na prilično neuvjerljiv način objašnjava istočne utjecaj na njihov korpus: „somatološki su sačuvali sve osobine svoje hrvatske rase osim vrlo rijetkih azijskih primjesa“ (*Budak* 1934).

Dakle, već se u tekstovima u *Našoj grudi* i u knjizi Mile Budaka iskazuje iskrena želja da se bosanskohercegovački muslimani integriraju u hrvatsku naciju, ali ostaje činjenica da neki već zadani ideološki elementi to nisu dozvoljavali.

Mladen Lorković, kasniji ministar vanjskih poslova NDH, izložio je 1940. u tekstu objavljenom u ustaškom listu *Hrvatski narod* da „hrvatska politika ne može i ne smije ići za tim, da se u Bosni i Hercegovini steče jedan kotar više ili manje, već za tim, da se pribavi poštovanje volji bosansko-hercegovačkih i sandžačkih Muslimana, koji sačinjavaju petinu hrvatskog življa u samom srcu hrvatskih zemalja“ (*Hrvatski narod* 53a/1940).

Ademaga Mešić u svojoj oprostajnoj riječi o Petru Milutinu Kvaterniku (1882-

⁶ Debata je počela razmatranjima o tome „kakve su ruže cvale našem narodu pod muslimanskom vladom“ u Bosni. Vidi: *Nedjelja* 43/1932; *Danica, ilustrirani tjednik* 67, 75/1933.

1941), bratu Slavka Kvaternika, kojeg su ubili oficiri jugoslavenske vojske u Crikvenici, ostavlja dojam da doživljava hrvatski narod kao jedinstveni korpus „bez razlike na vjeru“, ali ipak ističe da je Kvaternik „volio nas, Hrvate islamske vjere“. Da se ipak nije osjećao drugačijim od Hrvata katolika, bi li to Ademaga Mešić uopće spominjao? (*Mešić* 1942, 18-19).⁷

Slavko Kvaternik (1878-1947), jedan od vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, na Radio-Zagrebu pročitao je 10. travnja 1941. godine tekst o proglašenju NDH. Tekst je bio relativno kratak, ali je Kvaternik u zasebnoj knjižici objavio još tri proglašenja: *Seljaštvu, Junačka Dalmaciji!* i *Braćo Muslimani!*. U ovom trećem konstatira se da je „kucnuo veliki čas slobode hrvatskog naroda ... Nijemci na svim stranama gone i uništavaju srpsku razbojničku bandu. Zadaju smrtni udarac srpskim zločincima, koji su Vam toliko krvi ispili ... vrijeđali Vašu vjeru i čast i ponos“. Iako granice NDH još nisu bile utvrđene, Kvaternik tvrdi kako „junačka Bosna i Hercegovina ulaze u sastav Hrvatske Države“. Potom se obraća Muslimanima: „Vi braćo Muslimani Hrvati“, te ih smatra „najkorjenitijim i najplemenitijim dijelom velikoga junačkog Hrvatskog Naroda“. Sugerira im da „džamije i domove okite zelenim barjacima i milim hrvatskim trobojnicama“. Budući sklad u NDH trebao je garantirati Poglavnik „koji dobro poznaje Vaše jade i nevolje ... u njemu slobodno gledajte najveći zalag sretne i osiguran budućnosti Islama i Hrvatsva u Bosni i Hercegovini“. Tekst se zaključuje pozivom: „ustajte i borite se na putu Božjem, jer Allah je s onima, koji se bore za svoj dom i domovinu“ te usklikom „živila Bosna ponosna i kršna Hercegovina!“.⁸

U euforiji nakon uspostave NDH činilo se da će sve ići lako i skladno. Kvaternik je vrlo jednostavno sve ideologeme i mitologeme pretočio u političku praksu, povezavši „zeleno barjake i hrvatske trobojnice“ te „Islam i Hrvatsvo“. Slično je nedugo potom postupio i Mile Budak. Na „veličanstvenom skupu pred 15.000 ljudi“ u Slavonskom Brodu 15. lipnja govorio je kako nekadašnja hrvatsko-bosanskohercegovačka granica više „nije međa“ – „ova međa nije više međa, već simbolična granica. Poglavnik je uspio uz pomoć Führera i Ducea od ove međe napraviti simboličku granicu, da našu granicu postavi na Drini. Stražu na Drini može od sada držati samo Bošnjak, bio musliman, bio katolik“ (*Hrvatski narod*, 17. VI 1941, 15). Budak se referira na nekadašnje hrvatsko-turske nesporazume i tvrdi: „svi mi, braćo i sestre, moramo se međusobno razumjeti. Nema više Turske s one strane. Tu je najčišća hrvatska krv. S ove strane nema više kaura, to je isto tako najčišća hrvatska krv. Treba složnog razumijevanja, treba složnog rada i neizmjerne političke vjere u katolika i muslimana“ (*Hrvatski narod*, 17. VI 1941, 15).

Postojala je čak tendencija da se Bosna i Hercegovina kao ime počne izbjegavati.

⁷ O Petru Kvaterniku: *Tko je tko u NDH*, 1995 226.

⁸ *Uskrs Države Hrvatske*, Izvanredno izdanje Hrvatske političke biblioteke, Zagreb (bez godine izdanja). Vidi također i u: *Ustaša, dokumenti o ustaškom pokretu* 1995, 135.

Kada je 1. rujna 1941. obnovljen željeznički most između Slavanskog i Bosanskog Broda koji je minirala jugoslavenska vojska za travanjskog rata, novine su pisale da je time uspostavljen željeznički promet „koji spaja sjevernu i južnu Hrvatsku“ (*Hrvatska gruda* 62/1941). Muhamed Hadžijahić, kasnije istaknuti povjesničar, govori o „muslimanima istočne i središnje Hrvatske“, odnosno tvrdi da „središnju Hrvatsku naseljavaju pretežno muslimani i katolici“ (*Hadžijahić* 1942, 27-28).

Sam Pavelić, za razliku od ovih tendencija, nikada nije izbjegavao spomenuti ime Bosne i Hercegovine, štoviše, baš ga je isticao, a njegov odnos prema muslimanima išao je do dodvoravanja. Tako je rado istaknuo da je prva slova naučio u mektebu od hodže i da je sjedio među tridesetero muslimanske djece (*Hrvatski narod*, 24. IV 1941).

Pavelić u bajramskoj čestitki tvrdi kako je ovo po prvi put da „muslimani dočekuju Bajram u svojoj vlastitoj državi, NDH ... da je u posljednjim desetljećima Bajram bio tužan i čemeran, jer je nad našom Bosnom i Hercegovinom tuđin vladao“ (*Hrvatska gruda* 69/1941). Poglavnik tvrdi da je „Bosna srž i srdce hrvatskog naroda“ (*Handžar* 3/1943). U govorima, obraćajući se „hrvatskim vojnicima“, pridodaje – „katolici i muslimani“ (*Bzik* 1942, 82).⁹

Pavelić je u brojnim prilikama volio isticati svakovrsnu bliskost bosansko-hercegovačkim muslimanima. Tako je, primjerice, nakon kozaračke ofenzive, prema izvještaju američke ambasade u Istanbulu koji je potkraj kolovoza 1942. odaslan u Washington, Pavelić prilikom podjele odlikovanja svojim vojnicima, većinom muslimanima, jednome od njih rekao: „kao Hrvat, vojnik i musliman ispunio si dužnost prema hrvatskom narodu i islamu“.¹⁰

Pa ipak, iz Poglavnikovih riječi i postupaka vidi se da i on, kada govori ili se obraća muslimanima, smatra da se radi o nekom drugom korpusu. Tjednik *Hrvatska gruda* u listopadu 1941. na prvoj stranici donosi veliku Poglavnikovu sliku i obavijest da se on obraća „braći Muslimanima“, odnosno da je uputio srdačne čestitke „Hrvatima Muslimanima povodom Bajrama“ (*Hrvatska gruda* 69/1941).¹¹ No, u vrijeme Božića čestita se Božić s velikom slikom jaslca i ustašama koji su se okupili oko njih, pa se prenosi božićna čestitka vojskovođe doglavnika Slavka Kvaternika „hrvatskom narodu u domovini i izvan nje“. Tvrdi se da će „radosno pjevati ovog Božića svi Hrvati veličanstvenu himnu Božića“ (*Hrvatska gruda* 77/1941). Dakle, već se i iz ovih razlika uočava da se „hrvatskim narodom“ u određenim prilikama smatraju isključivo katolici. Pavelić je u listopadu 1941. tvrdio da su „braća muslimani danas kičma hrvatskog naroda i hrvatske države“ (*Džamija poglavnika Ante Pavelića*, 12. X. 1941), da je integracija muslimana u

⁹ U Bzikovoj knjizi nalazi se Pavelićev govor koji je održao 8. IV 1941.

¹⁰ National Archives Washington D.C., Microfilm Publications, Microcopy 1203, roll 16, image 0995.

¹¹ Istu Pavelićevu i Kvaternikovu čestitku vidi u: *Hrvatski narod*, 22. X 1941.

hrvatski nacionalni korpus bila potpuna i nedvojbeno, ne bi bilo potrebno govoriti o „braći“. Još je Poglavnik neuvjerljiviji bio u veljači 1942. kada je u saborskom govoru ustvrdio da „nemamo muslimansko pitanje“ jer je „muslimanska vjera hrvatska vjera“ (*Džamija poglavnika Ante Pavelića*, 28. II. 1942).

Pavelić je svoju bliskost muslimanima pragmatično iskorištavao kako bi dodatno ojačao centralizam nametan iz Zagreba. I u tom elementu valja tražiti razloga njegovim tvrdnjama kako se „ne smije dozvoljavati da se o Bosni i Hercegovini govori kao o posebnim zemljama“. Nadalje konfuzno tvrdi kako „muslimane ne treba razlučivati od hrvatskoga naroda jer je Bosna srce hrvatske države, a muslimani plemeniti dio hrvatskog naroda“. Potom je prilikom primanja istaknutih muslimana koji su mu uručili nacrt vjersko-prosvjetne autonomije, pokazao suzdržanost o tom prijedlogu, pa je opet istakao: „Bosna nije pripojena Hrvatskoj nego je Bosna Hrvatska ... nas vjera ne može dijeliti ... za nas, za hrvatsku vladu, i za mene ne postoji muslimansko pitanje, jer je to hrvatsko pitanje“ (*Bzik* 1942; *Hrvatski narod*, 9. VIII. 1941). Pitanje je koliko je Paveliću i njegovim suradnicima bilo jasno da su njihove ideološke postavke o bosanskohercegovačkim muslimanima umnogome proturječne te da ih, baš zbog toga, dobar dio bosanskohercegovačkih muslimana neće htjeti prihvatiti.

U vijesti kojom se potkraj rujna 1941. najavljuje da muslimani u Zagrebu dobivaju „prekrasnu džamiju s tri minareta“ tvrdi se i to da su „Hrvati-katolici i Hrvati-muslimani jedno“ (*Hrvatska gruda* 65/1941). Nastojalo se pokazati da se izgradnjom džamije Pavelićeve „riječi smjesta pretvaraju u djela i da od svega on najprije misli na potrebe hrvatskih muslimana“ (*Hrvatski narod*, 21. IX. 1941). Da su ubrzo i hrvatske vlasti shvatile kako se stvari ne odvijaju na najbolji način, svjedoči i rečenica u *Hrvatskom narodu*: „ona velika džamija u središtu Zagreba nije samo ‘prah u oči muslimana’, već simbolika dviju ravnopravnih vjera“ (*Hrvatski narod*, 19. X. 1941). No, o uspjehu te integracije simbolički svjedoči i činjenica da je u kolovozu 1941. odlučeno da se nekadašnji Umjetnički paviljon pretvori u džamiju, da su tada započeti radovi,¹² a da su tri minareta završena, a džamija posve stavljena u funkciju pune tri godine kasnije, u kolovozu 1944. godine (*Džamija poglavnika Ante Pavelića*, 44; *Hrvatski narod*, 15. VIII. 1944).

Zagrebački muftija Ismet Muftić (1876-1945) 24. je travnja u audijenciji pred Pavelićem izjavio „kako se nada da će europska kulturna zajednica u slobodnoj državi Hrvatskoj dobiti novog konstruktivnog člana, u čijim su temeljima granitno spojene kultura islamskog istoka i katoličkog zapada“ (*Hrvatski narod*, 24. IV 1941; *Džamija poglavnika Ante Pavelića*, 6).¹³ Muftićeve „nade“ o „granitnom spajanju“, samo koji dan kasnije, ponešto određenije je pred Pavelićem formulirao Hakija Hadžić, kasniji visoki ustaški dužnosnik – on se, pak, ponadao da će muslimani

¹² *Hrvatski narod*, 14, 15. i 19. VIII 1941; vidi i *Džamija poglavnika Ante Pavelića*, 1, 17-19.

¹³ O I. Muftiću, *Tko je tko u NDH* 1995, 284-285.

„u svakom pogledu biti potpuno ravnopravni svojoj braći Hrvatima katoličke vjere“ (*Hrvatski narod*, 24. IV 1941). Hadžić je kasnije bio na čelu grupe koja je izrađivala „nacrt zakonske odredbe o vjersko-prosvjetnoj autonomiji“ (*Konjević* 1973, 262-288).

U delegaciji s Muftićem bio je i Alija Šuljak, kasniji ustaški dužnosnik, koji je zaključio da će „sломom srbijanske tiranije svi muslimani u BiH moći otvoreno pred celim svijetom zasvjedočiti svoje hrvatsko uvjerenje i podrijetlo“ (*Hrvatski narod*, 24. IV 1941; *Džamija poglavnik Ante Pavelića*, 80).¹⁴

Reis-ul-Ulema Fehim Spaho potkraj mjeseca travnja uputio je vakufsko-mearifskim povjereništva i imamima na području sarajevskog Ulema-Medžlisa poruku o svom susretu sa Slavkom Kvaternikom koji mu je prenio Pavelićevu poruku „muslimanima u Hrvatskoj“. Upada u oči da Spaho tada ne govori o „Hrvatima islamske vjere“ i sl., već samo o muslimanima. No, kada se 16. svibnja sastao s Pavelićem, tvrdi da je bio u funkciji „vjerskog poglavice muslimana Hrvata“ (*Hrvatski narod*, 4. i 17. V 1941; *Džamija poglavnik Ante Pavelića*, 82 i 91).¹⁵

Među muslimanskim intelektualcima vladali su, čini se, zbunjenost i nesnažanje o tome kako definirati muslimanski dio hrvatskog nacionalnog korpusa i kako tumačiti povijest. Još potkraj 1939. godine, istaknuti zagrebački intelektualac Salih Ljubunčić uočio je bit problema: „konfesionalizam hrvatskog i srpskog nacionalizma“ imaju „crkveni biljeg“, što čini odnos muslimana prema „našem nacionalizmu, već kojem bilo, rahlim i nesigurnim“. Zamjera Hrvatima „što stalno naglašuju da je katolicizam osnovni pokretač i formator hrvatstva“ (*Ljubunčić* 1939, 33-47). Zbog takvih stavova Ljubunčić je ubrzo bio potisnut iz društvenog života (opširnije: *Hasanbegović* 2005, 68-71).

Novinar, pisac i ustaški propagandist Munir Šahinović-Ekremov (1900-1945) prepričava da mu neki iseljenici iz Bosne u Turskoj tvrde „kako je Turska naša a mi smo njeni, mada nam u žilama ne teče turanska krv. Mi smo još bošnjaci (s malim slovom *b* – op. I. G.) ... ali naša djeca to više neće biti, oni će biti samo Turci“ No, odmah potom tvrdi da se „naši ljudi“ vraćaju u „stari kraj“ – drugim riječima, u Tursku.¹⁶ Dakle, iz Šahinovićeva teksta nije jasno smatra li da su bosanskohercegovački muslimani autohtono stanovništvo ili došljaci iz Turske.

Muhamed Hadžijahić dokazuje kako su „islamski Hrvati“ ili „Hrvati muslimani... naš najdržavotvorniji živalj“.¹⁷

U već spomenutom govoru, efendija Muftić pokazuje kako bi dosljedno valjalo

¹⁴ O A. Šuljku: *Tko je tko u NDH* 1995, 392-393.

¹⁵ O F. Spahi, *Tko je tko u NDH*, 363-364.

¹⁶ M. Šahinović Ekremov, *Hrvati u Turskoj – odsječena grana hrvatskog naroda*; u: *Krv je progovorila* 1942, 87; O M. Šahinoviću: *Tko je tko u NDH* 1995, 375.

¹⁷ M. Hadžijahić, *Državotvornost islamskih Hrvata*, u: *Krv je progovorila* 1942, 33. Vidi: M. Hadžijahić, *Pitanje orijentacije bosanskih Muslimana*, Novi Behar (Sarajevo) 24, 15. VI 1939.

shvaćati hrvatski identitet – on „moli Svevišnjeg Allaha da dugo poživi i blagoslovi našeg Poglavnika, sve ustaše i naš cjelokupni narod dviju vjera“ (*Hrvatski narod*, 24. IV 1941; *Džamija poglavnika Ante Pavelića*, 6). Slično i vrlo vehementno dokazuje i redakcija *Hrvatske grude*: „Muslimanski su Hrvati bili svijesni svoje povezanosti s ostalom svojom braćom, bili su svijesni, da su Hrvati i da im je mjesto samo među Hrvatima“ (*Hrvatska gruda* 69/1941).

No, ista ta *Hrvatska gruda* i dalje njeguje mit o Hrvatskoj kao „predziđu kršćanstva“: naime, slavi protuosmanlijske borbe, primjerice u bici kod Osijeka 1537. godine ili veliča Nikolu Šubića Zrinskoga koji je junački poginuo u borbi protiv Osmanlija u bici kod Sigeta 1566. godine (*Hrvatska gruda* 56/1941; 78 i 79/1942).

Književnik i tadašnji intendant sarajevskog kazališta Ahmed Muradbegović pokušao je u tim prvim mjesecima postojanja NDH napraviti korak dalje od pukog prigodničarstva, osmislivši osnovne teze o povijesti bosanskohercegovačkih muslimana: oni su „stalni branitelji od tuđinskih nasrtaja na hrvatski poviestni teritorij“. Kako povijest gleda iz perspektive bosanskohercegovačkih muslimana, logično jest da tvrdi kako su oni bili „u osmanlijskoj eri ... čuvari narodnog duha i jezika prema tadašnjoj Europi“, ali kako bi uklopio u te teze i katolički dio naroda morao je pridodati: „ali i prema osmanlijskoj Aziji“. Bilo bi zanimljivo da je Muradbegović šire obrazložio svoje stavove, ali je sačuvan tek taj kraći članak. U njemu tvrdi i da su „Hrvati muslimani za vrijeme Mehmed-paše Sokolovića i sigetskog junaka Nikole Zrinjskoga kušali u odnosu prema Europi obnoviti državu Hrvatsku“ (*Hrvatski narod*, 29. IV 1941; *Džamija poglavnika Ante Pavelića*, 83).¹⁸ Čini se da je želio učvrstiti tezu o samostalnosti, s jedne strane, Bosanskog pašaluka u odnosu na Istanbul te s druge, Nikole Zrinjskoga u odnosu na Beč.

Ovakve teze u jedinstvenosti dviju vjerskih zajednica u jednoj naciji trebalo je potvrđivati na terenu, pa su tako Reis-ul-Ulema Spaho i vrhbosanski nadbiskup Ivan Šarić u kolovozu 1941. zajednički položili kamen-temeljac „prve radničko-obiteljske kuće u radničkom naselju Huseinbeg Gradašćević“ u Sarajevu (*Hrvatski narod*, 26. i 27. VIII. 1941; *Džamija poglavnika Ante Pavelića*, 100).

Sarajevska podružnica Državnog izvještajnog i promičbenog ureda objavila je 1942. knjižicu *Krv je progovorila – razprave i članke o podrijetlu i životu Hrvata islamske vjere*. U njoj je sakupljeno dvanaest članaka različitih autora. Iako su od tih dvanaest samo tri napisana 1941. godine a ostali objavljeni između 1912. i 1940. godine i tek sada otisnuti, radi se o povijesno, ideološki i politički najcjelovitijem pokušaju da se bosanskohercegovački muslimani integriraju u hrvatski nacionalni korpus. U uvodu se donosi pjesma iz *Hrvatske sviesti, glasila Hrvatske nacionalne omladine*:

„Ali braća mrzila se kao ljute šumske zvijeri,

¹⁸ O A. Muradbegoviću: *Tko je tko u NDH* 1995, 286.

*Mrzila se, ah, a zašto? Što u jednoj nisu vjeri*¹⁹

Otisnut je i članak istaknutog arheologa Ćire Truhelke (1865-1942) koji je, između ostaloga, temeljem sumnjivih rasnih istraživanja (primjerice, o postotcima svijetle ili tamne pigmentacije kose i očiju) zaključio da su „muslimani bili najčišći Slaveni odnosno Hrvati u Bosni“. Tiskaju se i tekstovi Safvet-bega Bašagića (1870-1934) te Munira Šahinovića-Ekremova i drugih.²⁰ Šahinović želi odvratiti bosanskohercegovačke muslimane od selidbe u Tursku. U nekim se tekstovima želi i otkloniti važnost nazočnosti Srba u Bosni i Hercegovini i oduprijeti se velikosrpskim pretenzijama na nju. Objavljuju se i fotografije „muslimanskih čobanica iz okolice Stoca – krasnih primjera hrvatske rasne ljepote“ (*Krv je progovorila* 1942, 11-26. i 100).

Neki tekstovi u zborniku (Ive Bogdana, Juraja Jurjevića i Kerubina Šegvića) nisu ništa više od puke propagandističke poruke o hrvatstvu Bosne i bosanskohercegovačkim muslimanima kao dijelu hrvatskog nacionalnog korpusa. No, tekst Hazima Šabanovića²¹ (1916-1971), koji je prvi put objavljen u sarajevskom *Novom Beharu* 1941. godine, od većeg je interesa za naše istraživanje. Šabanović citira Starčeviću misao da se „država ne može miešati u vjere, nego duhovnicima odrediti stalnu plaću, škole i sve što u vjeru spada“. Starčević je to izrekao kao dosljedni liberal, borac za razdvajanje Crkve od države i Šabanović to logično koristi kako bi istakao potrebu za ravnopravnim tretmanom katoličanstva i islama u NDH.²² On smatra da je Starčevićev odnos prema muslimanima „najodlučniji momenat u zaista zanimljivoj povijesti približavanja i mirenja Hrvata katolika s Hrvatima muslimanima. Ona u malom predstavlja približavanje i mirenje Zapada s Iztokom, s tom razlikom što je ostalu Evropu s Iztokom mirilo i sblizavala pjesništvo i politika, dok je među nama odlučio glas krvi...“ (*Krv je progovorila* 1942, 94). Šabanović pozdravlja Starčeviću hrabrost da prvi zaključi kako su „‘Turci’ o kojima su kolale po ustrašenim selima gornje Posavine bajke da ih ima s konjskim repovima, da su i to Hrvati, dapače nekakvo najstarije i najčišće hrvatsko plemstvo...“ (*Starčević* 1995, 28-36). Starčeviću se pripisuje kako je dao „naslutiti da bi se hrvatska državna i narodna budućnost imala graditi u jedinstvu s obzirom na ove tako tuđe, tako različite ‘Turke’“ (*Krv je progovorila* 1942, 94-95). Šabanović ističe da je u Hrvata do polovine 19. stoljeća geslo bilo

¹⁹ *Hrvatska sviest, glasilo Hrvatske nacionalne omladine* 1913-1914; *Krv je progovorila* 1942, 9.

²⁰ O Safvet-begu Bašagiću: *Redžić* 2000, na raznim mjestima. Vidi i biografsku bilješku u: *Hrvatski leksikon* 1/ 1996, 72; *Hrvatska enciklopedija* 1/1999, 652; Šahinović Ekremov, *Hrvati u Turskoj*.

²¹ O H. Šabanoviću: *Tko je tko u NDH* 1995, 374.

²² Kako Šabanović ne navodi Starčevićovo djelo iz kojeg je citirana rečenica, nisam u mogućnosti provjeriti njegov navod. No, ova Starčevićeva misao odgovara njegovim općenitim postavkama. Naime, on se izuzetno pozitivno odnosi prema islamu, čak ga u nekim aspektima smatra superiornim katoličanstvu.

„za krst častni i slobodu zlatnu“, da je u tom smislu Ivan Mažuranić „izpjevao Smrt Smail-age Čengića“, ali ističe da je u hrvatskoj povijesti bilo i onih koji su promovirali pomirbu s islamom ili ga hvalili kao vjeru, navodeći primjere Ivana Gundulića i Mavra Vetranovića Čavčića (1482-1576).

Drugi prijedlog razrade ustaške ideologije prema muslimanima, još razrađeniji i domišljeniji od Šabanovićeve, jest onaj Smaila Balića, objavljen 1942. godine. Balić, koji je u emigraciji postao vrlo plodan pisac,²³ u ovom tekstu tvrdi da je „hrvatski narod rano došao u dodir s narodima istočnih zemalja“, ali da je prema njima „bio u stalnoj oporbi, zaoštrenoj do nepomirljivosti“ (prema Bizantu i bizantinskom shvaćanju života), a da su „Židovi nametnici i izrabljivači“. Stoga „istočni pečat što ga na sebi nosi to hrvatstvo jest u glavnom djelo Turaka“ a ti su utjecaji stigli „u rano doba njihova gospodstva ... kada je turski narod nosio sve značajke zdrave i nepokvarene krvne zajednice“ (Balić 1942, 7-12). „Hrvatski se narod prema islamskom Istoku uvijek bolje odnosio te od njega primao više, nego prema Bizantu“ (Balić 1942, 8).²⁴ Ističe da se u katoličkom dijelu hrvatskoga naroda (na „drugoj strani“) – „oblikovao nacionalizam, koji je doduše bio oblikom zapadnjački“ – vjerojatno Balić pritom misli na sve ideologije koje su promovirale tezu o Hrvatima kao „predziđu kršćanstva“. Iz Balićeve osnovne teze da su Hrvati obiju vjera posve ravnopravan dio nacionalnog korpusa, bilo je logično da sâm zaključi kako je taj nacionalizam bio „u osnovi nehrvatski i protuhrvatski“. Za njega je od ovoga „nacionalizma ... manje pogubna činjenica, da u turskom običajno-etičkom svijetu hrvatske krvi do nedavno nije bilo nikakvih narodnosnih težnja“. Stoga predlaže da se preko takvog „nacionalizma“ jednostavno pređe, jer je „nacionalizam rastezljiv pojam, uvjetovan potrebom stvarne koristi i služenja najvišem idealu“ (Balić 1942, 10).

Balić citira neke kršćanske autore koji vrlo pozitivno govore o Osmanlijama i Turcima – „Osmanlije su prije svega hrabri ratnici i izvanredni gospodari ... poslovice: radije tiraniju Turaka, nego pravdu Arapa“. Konačno, autor razvija temeljne stavove koji bi služili za promjenu nekih osnovnih teza u višestoljetnoj tradiciji hrvatske povijesti, sve u želji da uskladi različite povijesne memorije: „pojava Osmanlija u Hrvatskoj ... nije značila dolazak barbara u naše krajeve“. Pa ipak, priznaje da su „tom činjenicom stvoreni preduvjeti za kasnije teške i po hrvatski narod sudbonosne događaje: stvoren je prije svega rascjep na islamsko i katoličko hrvatstvo ... Hrvatski je narod dao silne vrijednosti za islamski Istok. Na drugoj je pak strani bio i ostao uporni branitelj Zapada pred barbarstvom azijskih horda“. Naposljetku, Balić ipak odstupa od stava o jednakovrijednosti oba dijela

²³ Balić 1994a (1. izd. 1973) – U vrlo vrijednoj, informativnoj knjizi vrlo brzo prelazi preko ratnih vremena, nazivajući ga „hrvatskim razdobljem“ (1. izd. 155 str., 2. izd. 195 str.).

²⁴ Naravno da je krajnje dvojbena teza o većoj bliskosti muslimana Hrvatima negoli pravoslavaca Hrvatima.

hrvatskog nacionalnog korpusa, zaključivši da su Hrvati „zapadnjački narod“. Za Hrvate muslimanske vjere nalazi opravdanje: „ako su pojedini njegovi dijelovi u povijesnom razvoju nekada i bili drukčije raspoloženi, posljedica je to teških prilika i nesretnog položaja na razmeđu svjetova. Glavnica, koju smo stekli živeći dijelom u islamskom uljudbenom okviru, ima poslužiti dobru hrvatskog naroda“. Balić predviđa da i hrvatski „Istok i Zapad“ traže „temeljite izmjene, dubok zahvat i preokret“ kako bi se stvorio novi poredak o kojem su govorili ustaški ideolozi (Balić 1942, 10-12).²⁵

Po mojim spoznajama ove Balićeve tvrdnje, koje su, u okvirima ustaške ideologije, bile logičan i prihvatljiv temelj za pomirenje povijesnih memorija, u ustaškim tiskovinama nisu naišle ni na kakvu recepciju. Stare su se teze i dalje ponavljale.

Prilikom obilježavanja i proslavljanja 350. obljetnice sisačke bitke – 1943. godine – opet se vrlo jasno iskazuje ta dihotomija. Izvještavajući s proslave, sisački tjednik *Hrvatske novine* naglašava da „sisačka proslava mora ispasti veličanstvena, svečana i značajna. Pogotovo ... ako se sjetimo, u kojim vremenima, u kojoj godini mi živimo. Pobjeda Europe i Hrvatske od 1593. godine nadovezuje se sada na borbu Europe i Hrvatske iz naše godine ... koja je uklopljena u Ujedinjenu Europu u borbi protiv mračnih sila protuhrvatstva i protueuropejstva, koje i sada još mrze Hrvatsku, kao zemlju kulture i uljudbe, i koje bi najradije nas uništile, kao što su to pokušale učiniti prije 350 godina“ (*Hrvatske novine*, 3. VII. 1943, 1).

Govori koji su održani nisu u cijelosti preneseni u tisku, ali kratki izvaci iz njih svjedoče da su tijekom dvodnevne proslave naglašavani „vjekovna borba Hrvata za svoj obstanak i za svoja narodna prava“ (predsjednik odbora Ivan Hulenić) ili „stalni otporni duh hrvatstva i Hrvatske, snaga i moć u borbi protiv svih neprijatelja uljudbe, kršćanstva i Europe“ (gradonačelnik Josip Stürmer). Logornik Roko Faget „proveo je paralelu između ondašnje borbe Hrvata protiv osmanlijske, izistočno-balkanske najezde – te sadašnje borbe Nezavisne Poglavnikove Hrvatske za obstanak i budućnost...“ (*Hrvatske novine*, 3. VII. 1943, 1).²⁶

Pa ipak, u vrijeme slavlja pojavio se u petrinjskom tjedniku *Hrvatska zemlja* tekst koji je drugačije intoniran: u njemu se sumnja u svrhovitost proslavljanja sisačke pobjede (*Hrvatska zemlja*, 19. VI 1943, 2). Naime, prenosi se pismo izvjesnog „bosanskog Hrvata“ koje je navodno napisao u povodu 300. obljetnice bitke (dakle, 50 godina ranije – 1893. godine), a dobiveno je, kako se tvrdi, „dobrotom arhiva petrinjskog gradskog muzeja“: „dok je zapad u polusnu kunjao, mi smo

²⁵ Balić se razmišljanjima o utjecajima Zapada i Istoka na kulturu Bošnjaka – koje sada definira posve odvojeno od Hrvata – vratio tekstem: *Balić* 1994b, 21-29.

²⁶ Slično je godinu dana ranije ocjenjivao sisačku bitku *Krivošić* 1942/48, 5: „Hrvati su i ovaj put pokazali spremnost da brane Europu ... Hrvati se bore 4 stoljeća i uspijevaju obraniti Europu, koja čak i ugovara s nekrstom...“.

ga branili, mi ga čuvali. Zar da se veselimo? Zar da slavimo? Hrvat zasliepljen mržnjom na korist trećega trgnuo je mač protiv rođenom bratu? Mi nismo u tim ratovima nikada pobiedili. Ili zar znači 30.000 braće svoje u valovima hladne Kupe i Save pobjedu? Zar da slavimo zator hrvatski? Da danas žive taj tako crno opisani Hasan i junački Bakač-ban, ne bi jamačno trgli jedan protiv drugoga mač ... valovje Save i Kupe progutalo je najviše bosanskih Hrvata, a danas se u slavu toga ore pjesme i napijaju zdravice. Čemu vriedati stare rane? Jedva što se stišale crne bure, jedva što se kroz guste magle bratske mržnje stao brat da pomaže brata, zar da prekinemo onu tanku vezu bratske ljubavi, što nas spaja i veže? Ili se možda uvredama ljubav učvršćuje? ... Nad grobom sisačkih junaka prolijmo suzu žalobnicu, junaci su bili – braća su bili. – Nijesu krivi ... Neka ta proslava bude i zavjet sloge, pomirenja, opraštanja „pružimo brat bratu pomirnicu ruku, pa stupajmo složno k svetom cilju“. Međutim, kao ni 1893. godine, ni takvi pozivi, koji su nastojali spriječiti eventualna neslaganja u ocjenama prošlosti između Hrvata i Muslimana, nisu imali većeg odjeka. U proslavama se i dalje slavila hrvatska pobjeda.

Kao što smo vidjeli, relativno se malo muslimanskih intelektualaca prihvatilo posla da pomiri te suprotstavljene povijesne memorije. Kako je protokom vremena postajalo sve jasnije da te ideološke postavke jednostavno ne funkcioniraju u praksi – a i faktično se stanje za vlast NDH dramatično pogoršavalo tijekom 1942. i 1943. – kao nadstojnik podružnice Državnog izvještajnog i promičbenog ureda, Munir Šahinović potkraj siječnja 1942. izvještavao je iz Sarajeva da je „dobio čvrst dojam, da do sada muslimani i katolici nikada jedni od drugih nisu bili udaljeniji nego su danas“. Iako su „Muslimani grada Sarajeva u cielosti“, odnosno Šahinović „ili jamči barem 90% njih NDH prihvatili kao svoju državu i njoj se obradovali“. No, spor je izbio „oko podjele židovskih radnji i muslimani drže da su prikraćeni. Poslie je došlo nezadovoljstvo i stoga što katolici, mada ih je manje, dolaze u većem broju u državne službe, izda toga se muslimansko nezadovoljstvo povećalo nekim nesgodnim ispadima katoličke crkve“ (AHM BiH, 421). Natporučnik Hasan Ljubunčić u iskazu danom u Sarajevu potkraj 1941. godine tvrdi da „vojnici rođeni izvan Bosne na položajima često puta upućuju uvrede na račun muslimana“ (AHM BiH, 165/50 ili 41/218).

Čini se da je Šahinović samo djelomično pobrojao uzroke nesuglasica. Oni su ležali i u dubljim neslaganjima katoličkog i muslimanskog vjerskog korpusa, pa je bilo logično da se tijekom vremena stvaraju ideologemi drugačiji od onih odmah po uspostavi NDH. Jedan od rijetkih izvora iz kojega se mogu iščitavati alternativni nazori jest glasilo SS-divizije *Handžar*, jer je pokroviteljstvo nacista bilo jedini način da se, neovisno o strogo kontroliranom ustaškom tisku, izrazi neka alternativna koncepcija. Doduše, bilo je ilegalnih dokumenata koji su distribuirani u ljeto 1943. godine „braći Muslimanima na uporabu i razmišljanje“: anonimni autor potpisan kao „Mujezin“ tvrdi da je „proglašenje NDH i uklapanje

Bosne i Hercegovine u njezin teritorij zateklo Muslimane potpuno politički nepripravne“. Priželjkuje pobjedu Njemačke u ratu i smatra da bi „naša budućnost tada bila potpuno sigurna“. Ako bi pobijedili „Anglosasi, mi možemo u zajednici s katolicima odlučiti sudbinom Bosne i utjecati da se Bosna priključi Hrvatskoj“ (Redžić 1987, 124).

Nijemci zbog svojih interesa potiču osnivanje Handžar divizije. Iako „Nijemci nikako nisu bili spremni na dezintegraciju ustaške države za račun bosansko-hercegovačkih muslimana“ (Redžić 1998, 110), u tom je glasilu vidljiva nakana autora da se barem neizravno negira hrvatstvo BiH, te da se bosanskohercegovački muslimani što je moguće više izdvoje iz hrvatskog nacionalnog korpusa (Krizman 1/1983, 162). Nijemci su na taj način „de facto“ BiH izdvojili iz NDH. Bilo je to sukladno tendencijama njemačkih okupacijskih snaga, sve izraženijima od proljeća 1943. godine, da posvema ovladaju zbivanjima na teritoriju NDH, osobito u Bosni i Hercegovini, uopće ne mareći što su o tome mislile ustaške vlasti. U cijeloj NDH uspostavlja se sistem SS-a, odnosno Sicherheitsdienst, Sipo, Orpo.²⁷ Istovremeno se dio muslimanskog građanstva, nezadovoljan svojim položajem u NDH – osobito u uvjetima parcijalno ustaško-četničkih sporazuma u BiH – počeo otvoreno izjašnjavati za odcjepljenje od NDH pod okriljem Trećega Reicha (Brčić 1980, 207). Jasno je da takva razmišljanja zbog mnogobrojnih razloga nisu mogla prerasti čak ni u neku ozbiljniju ili konzistentniju političko-diplomatsku inicijativu, ali je pisanje u *Handžaru* moglo biti svojevrsan ventil.

Časopis *Handžar* bio je dvojezičan – svi su tekstovi tiskani i na njemačkom i na hrvatskom – izdaje ga bojna pošta, a za „hrvatski dio“ bio je odgovoran Alija Selimbegović.²⁸ Donose se izvještaji s fronta, vojničke pripovijesti koje su prevedene s njemačkog, potiče svijest o jedinstvu svih SS-postrojba i nepokolebljiva vjera u Hitlera – primjerice, u tekstovima „Adolf Hitler će nam pomoći“, „Pojam vođe“ (*Handžar*, 1, 2, 3/1943). U člancima se isključivo iskazuje želja da „postanu najbolji vojnici našeg Führera“ (*Handžar* 7/1943). Identitet se izgrađuje na „bošnjaštvu“, odnosno na pripadnosti Bosni i Hercegovini. Ideološka naobrazba zasnivala se na dva čimbenika: doktrini nacionalsocijalizma o čemu su se brinuli SS oficiri te doktrini islama, o čemu su se brinuli obrazovaniji islamski svećenici (Redžić 1987, 119-120).

U časopisu se postojanje NDH priznaje na jedan vrlo čudan način. Tek u 3. broju pojavljuje se prva vijest o toj državi i to da je „Hrvatska priznala Burmu“ i da se „izaslanstvo Ustaške mladeži“ nalazi „u Bugarskoj“. Na dnu posljednje stranice obavještava se da su „Hrvati muslimani kod Poglavnika“. U međuvremenu

²⁷ Opširnije: Redžić 1998, 333-340; Brčić 1981, 21-41; Redžić 1989, 107 itd.

²⁸ Osobu toga imena nisam pronašao ni u jednom popisu imenâ, niti u registrima Ministarstva oružanih snaga NDH (MINORS) koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Moguće je i da se radi o pseudonimu.

donose se slike zagrebačke džamije (danas na Trgu žrtava fašizma) i Jelačićeva trga, ali i to je trajalo samo u jednom-dva broja. Otada, Hrvatska u užem smislu spominje se vrlo rijetko. U slikovnom prilogu 7. broja donose se slike „našeg zavičaja“ – između ostaloga, sarajevske čaršije i Dubrovnika, „bisera našega mora“, a u sljedećem, uz niz slika Hadži Emina el-Huseinija, i tri slike iz domovine – bosanskohercegovačke mahale (s minaretom u pozadini) i ljudi u tradicionalnim nošnjama, uz potpis: „liepa je naša domovina ... u plavo nebo strše vitki minareti džamija“. U slikovnom prilogu „Iz domovine“ uz 10. broj čak se donosi slika „trga u nekom albanskom (očigledno muslimanskom – op. I. G.) selu“. Bosna se proglašava „domovinom naše divizije“ (*Handžar* 11/1943).

Vrlo je karakteristična povijesna slika Bosne: povijest Bosne je „tragična“, a osobito je važno da je bosanska dinastija Kotromanića tobože njemačkog podrijetla. „Najtragičniji udes Bosne jesu smrtonosni hici ubojice u Sarajevu, najmljenog od slobodnih zidara, Židova i drugih zavjerenika“ (*Handžar* 11/1943). A 1941. tumači se da je „snažni njemački Reich zahvatio i ovdje zajedno s hrvatskim jedinicama i dobrovoljnom milicijom“ (*Handžar* 11/1943).

Kada je 1943. veliki muftija jeruzalemski Hadži Emin el-Huseini stigao u BiH, obratio se „muslimanima Bosne i Hercegovine“.²⁹ Tvrdio je da je „život muslimana u Bosni, Hercegovini i Albaniji, uobće na cijelom Balkanu, od najvećeg značenja za muslimane čitavog svijeta“. Postojanje i djelovanje Handžar divizije el-Huseini doživljava kao „praktični izraz suradnje nacionalsocijalizma i islama“ (*Handžar* 8/1943). No, tada je izražavao i zadovoljstvo što „hrvatski muslimani posjeduju vlastitu državu“ – dakle, NDH (*Redžić* 1998, 339).

Uz sve dodirne točke njemačkog nacionalsocijalizma i islama – „Njemačka je jedina velika sila, koja nije nikada napala ni jednu islamsku zemlju“ – muftija jeruzalemski Hadži Emin el-Huseini tvrdi da je „prije svega to da se nacionalsocijalistička Njemačka bori protiv svjetskog židovstva. Židovi su nasljedni neprijatelji muslimana, jer u Koranu stoji: ‘uvidjet ćeš, da su Židovi najveći neprijatelji muslimana’“ (*Handžar* 8/1943). Vjerojatno su el-Huseinijeve antisemitske izjave potakle uredništvo *Handžara* da počne objavljivati tekstove takvog karaktera. Dotad, do 8. broja, gotovo i nema antisemitskih članaka, a otad su učestali – primjerice, članak „Židovi u Bosni“ završava s konstatacijom „Židova i židovštine mora nestati“ (*Handžar* 11/1943). No, taj 11. broj *Handžara*, objavljen u listopadu 1943., bio je ujedno i posljednji.

Tek se u 6. broju objavljuje tekst koji ima obilježje programatskog članka – u njemu se određuje što je to domovina i gdje su joj granice. Doduše i to je vrlo kratko – samo se govori o „mojoj Bosni, mojem živovanju“ – na kraju se i zaključuje: „bit će Bosne, bit će živovanja“ (*Handžar* 6/1943). Nekoliko brojeva

²⁹ O Huseiniju vidi u: *Lebl* 2003. i *Redžić* 1987, 91-103, 155-156.

kasnije objavljena je i pjesma posvećena „Bosni, domovini miloj“. Autor moli „Allaha da mu dade krila“ te da opjeva, između ostaloga, i „čardake i munare“ (*Handžar* 9/1943).

U *Handžaru* se pretjerano ne ističe vjera, niti se mnogo razglaba o ratu u Bosni i Hercegovini. Međutim, tvrdi se kako se danas u „Bosni ne bore dva naroda, već dva svijeta: jedan novi svijet, koji hoće i želi, da svim narodi prema svojoj snazi i svome broju dobiju onoliko, koliko je potrebno za njihov život“ (*Handžar* 6/1943). Radi se o tipičnim stavovima prenesenima iz nacističke ideologije a prilagođenima bosanskohercegovačkoj stvarnosti. Pozivaju se na tradicije „Ličkog, Hrnjice i Bojčića“. Spominje se i Mujo Hrnjica koji je oko 1637. bio zapovjednik osmanske vojne posade u Velikoj Kladuši.³⁰ Njegova je hrabrost postala legendarna. Kako je četovao protiv habsburških odreda u Hrvatskoj, Lici i Dalmaciji, jasno je da on ne može biti faktor spajanja s hrvatskom povijesnom memorijom

U tim se tekstovima Hrvatska gotovo i ne spominje. Doduše, SS-Hauptsturmführer Husein Džozo u članku „Zadaća SS-vojnika“ tvrdi da je „naša domovina Hrvatska“, ali u nastavku rečenice odmah dodaje „Bosna i Hercegovina“, pa proizlazi da se radi o širem i užem zavičaju (*Handžar* 7/1943).

Bez obzira na pisanje *Handžara*, u ustaškoj ideologiji, barem na polju propagande, ništa se nije promijenilo: događale su se upravo suprotne tendencije. Državni tajnik NDH Vjekoslav Vrančić (1904-1990) od listopada 1943. do travnja 1944. čak je od tadašnjeg nadstojnika Državnog izvještajnog i promičbenog ureda u Sarajevu Munira Šahinovića tražio da se u novinama i časopisima ne upotrebljavaju izrazi „Bosna i Hercegovina“ i „Musliman“ (*Redžić* 1998, 320).³¹ I potkraj 1944. u Zagrebu je glavna parola glasila: „nacionalni sklad Hrvata ne smeta i ne smije smetati vjerska različitost“ (*Hrvatsko seljačko ognjište*, 90). Pokazalo se da su ideolozi ustaštva bili posve nesprenni da mijenjaju neke svoje ideološke pretpostavke, kada ih je stvarnost demantirala. Naposljetku, bio je to samo jedan od elemenata koji je pridonio propasti NDH.

Izvori i literatura

1. Arhivi

Hrvatski državni arhiv (HDA), fond MUP SRH, 013.0.56 (V. Židovec, Moje sudjelovanje u političkom životu, 1947).

Arhiv historijskog muzeja Bosne i Hercegovine (AHM BiH), 165/50, 41/218, 421.

National Archives Washington D.C., Microfilm Publications, Microcopy 1203, roll 16, image 0995.

³⁰ *Hrvatski leksikon* 1/1996, 452-453; *Pjesme o Muji Hrnjici* 1990.

³¹ O V. Vrančiću: *Tko je tko u NDH* 1995, 419-420.

2. Novine i časopisi

- Crvena Hrvatska* (Dubrovnik), br. 26, 1. 7. 1893. (članak „Sisačko slavlje“)
- Danica* – ilustrovani tjednik (Zagreb), 67 i 75/1933.
- Džamija poglavnika Ante Pavelića*, govori 1941-1943, Madrid 1988.
- Handžar* – časopis divizije SS postrojbi (Sarajevo), 1-3, 6-9, 11, 1943.
- Hrvatska gruda* (Zagreb), 56/1941, 62/1941, 65/1941, 69/1941, 77/1941, 78/1942, 79/1942.
- Hrvatska sviest* – glasilo Hrvatske nacionalne omladine (Sarajevo), 1913-1914.
- Hrvatska zemlja* (Petrinja), 19. 6. 1943. (god. II, br. 25), 2.
- Hrvatske novine* (Sisak), 3. 7. 1943. (god. XIX, br. 26), 1.
- Hrvatski narod* (Zagreb), 1940-1941.
- Hrvatsko seljačko ognjište* – hrvatski seljački prosvjetno-politički sbornik i kalendar za 1945. (Zagreb), bez. god. izd. (1944).
- Nedjeljne viesti* (Sisak), 1942. (god. II, br. 48), 5.
- Naša gruda* (Zagreb), 1 i 2/1933.
- Nedjelja* (Zagreb), 43/1932.
- Novi Behar* (Sarajevo), br. 24, 15. 6. 1939. (članak: M. Hadžijahić, *Pitanje orijentacije bosanskih Muslimana*)

3. Literatura

- Dr. Ante Starčević, o 40. godišnjici smrti* (1936), Zagreb.
- BALIĆ, S. (1942), *Dva istoka u Hrvatskoj*, u: Zbornik hrvatskih sveučilištaraca, Zagreb, 7-12.
- BALIĆ, S. (1994a), *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta*, 2. izdanje (1. izdanje, Beč 1973), Tuzla – Zagreb.
- BALIĆ, S. (1994b), *Dilema između Istoka i Zapada u djelima Bašagića, Mulabdića i Handžića*, u: Islam i kultura u djelima Safvet-bega Bašagića, Mehmeda Handžića i Edhema Mulabdića, Zagreb, 21-29.
- BRČIĆ, R. (1980), *Korekcija njemačko-ustaške politike prema Srbima u NDH i njene refleksije u Semberiji*, u: Semberija u NOB i socijalističkoj revoluciji 1942., Tuzla.
- BRČIĆ, R. (1981), *Ubrzan proces slabljenja njemačkog okupacionog sistema u BiH (1943-1945)*, *Opredjeljenja*, br. 7, Sarajevo, 21-41.
- BUDAK, M. (1934), *Hrvatski narod u borbi za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu*, bez godine i mjesta izdanja.
- BZIK, M. (1942), *Ustaška pobjeda*, Zagreb.
- DRAGANOVIĆ, K. (1943), *Katolička crkva u BiH nekad i danas*, Croatia sacra, Zagreb.
- GOLDSTEIN, I. (1994), *Sisačka bitka u hrvatskoj povijesti i društvu u 19. i 20. stoljeću*, u: Sisačka bitka 1593., Zagreb-Sisak, 275-288.
- GROSS, M. (2000), *Izvorno pravaštvo*, Zagreb.

- HADŽIJAHIĆ, M. (1942), *Državotvornost islamskih Hrvata*, u: Zbornik hrvatskih sveučilištaraca, Zagreb.
- HASANBEGOVIĆ, Z. (2005), *Muslimani u Zagrebu 1918-1945*, magistarska radnja, Zagreb.
- Hrvatski leksikon* 1/1996, Zagreb.
- JAREB, M. (2003), *Razvoj i djelovanje ustaškog pokreta od nastanka do travnja 1941. godine*, doktorska disertacija, Zagreb.
- JELIĆ-BUTIĆ F. (1977), *Ustaše i NDH*, Zagreb.
- KONJEVIĆ, M. (1973), *O nekim pitanjima politike ustaša prema bosanskohercegovačkim muslimanima tokom 1941. godine*, u: 1941. u istoriji naroda BiH, Sarajevo, 262-288.
- KRIVOŠIĆ, S. (1942), Spomenica grada Siska, *Nedjeljne vesti* (Sisak), god. II, br. 48, 5.
- KRIZMAN, B. (1983), *Ustaše i Treći Reich*, knj. 1, Zagreb.
- Krv je progovorila – razprave i članke o podrijetlu i životu Hrvata islamske vjere* (1942), Sarajevo.
- LEBL, Ž. (2003), *Hadž-Amin i Berlin*, Beograd.
- LORKOVIĆ, M. (1939), *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb.
- LUKAS, F. (1944a), *Ličnosti - stvaranja - pokreti*, Zagreb.
- LUKAS, F. (1944b), *Hrvatski narod i hrvatska državna misao*, Zagreb.
- LJUBUNČIĆ, S. (1939), Naša muslimanska stvarnost, *Narodna uzdanica. Kalendar za godinu 1940* (Sarajevo), 33-47.
- MEŠIĆ A. (1942), *Petar M. Kvaternik i muslimani*, u: Spomenica Petra Milutina Kvaternika velikog ravnatelja „Hrvatskog Radiše“, ur. Zvonko Šprajcer, Zagreb.
- MOAČANIN, N. (1999), *Islamizacija seljaštva u Bosni od 15. do 17. stoljeća: demistifikacija*, u: Zbornik Mirjane Gross, Zagreb, 53-64.
- OŠTRIĆ, V. (1972), „Misli i pogledi“ i „Politički spis“ A. Starčevića i novija literatura o njemu, *Časopis za suvremenu povijest* 1, Zagreb.
- Pjesme o Muji Hrnjici* (1990), priredio M. Maglajlić, Sarajevo.
- REDŽIĆ, E. (1987), *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija – Autonomija Bosne i Hercegovine i Hitlerov Treći Rajh*, Sarajevo.
- REDŽIĆ, E. (1989), *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1941-1945. u analizama jugoslavenske historiografije*, Sarajevo.
- REDŽIĆ, E. (1998), *BiH u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo.
- REDŽIĆ, E. (2000), *Sto godina muslimanske politike – u tezama i kontraverzama istorijske nauke*, Sarajevo.
- STARČEVIĆ, Ante (1943), *Izabrani spisi*, prir. B. Jurišić, Zagreb.
- STARČEVIĆ, A. (1995), *Iztočno pitanje*, pretisak (1. izd. 1899), Zagreb.
- Tko je tko u NDH* (1995), Zagreb.
- Uskrs Države Hrvatske* (bez godine izdanja), Izvanredno izdanje Hrvatske političke biblioteke, Zagreb.
- Ustaša, dokumenti o ustaškom pokretu* (1995), priredio P. Požar, Zagreb.

Ustasha Ideology on the Croats of Islamic Faith and the Response in the review *Handžar*

The author analyses how the Ustasha ideology was explaining the position of Bosnia and Herzegovina in the Independent State of Croatia (= Nezavisna Država Hrvatska – NDH) and how it tried to integrate Moslems/Bosniacs of Bosnia and Herzegovina into Croatian national body. The common point of all Ustasha ideologists was that the Moslems are “the flower of the Croatian people”. That was one of the key factors which on the ideological and political level have to link Croatia and Bosnia and Herzegovina in the NDH.

Very soon it became obvious that this ideological construction does not bring desired results: the Ustasha ideology and the historical memory which it integrated primarily orientated towards Catholics. This includes the thesis that Croatia was for centuries “antemurale christianitatis” – “the bulwark of Christianity”. These were only some of the reasons why many Moslems/Bosniacs of Bosnia and Herzegovina did not joined the Ustasha ranks.

Hazim Šabanović and Smail Balić tried in some texts published in 1942. to reconcile these paradoxes and to develop some new ideologems. Nevertheless, there was no public response and these texts were soon forgotten. When in 1943. Moslem Handžar SS-division was founded, the review *Handžar*, as its organ was published. In this review, despite Ustasha ideology and omnipresent censorship under the patronage of the Nazis, alternative ideological patterns were created: the homeland is Bosnia and the national identity is based on Islamic faith.

Ključne riječi: *NDH – ustaška ideologija – bosanskohercegovački Muslimani/Bošnjaci*
Key words: *NDH – Ustasha ideology – Bosnian-Herzegovinian Moslems/Bosniacs*

